

ZNUJ

PRACE HISTORYCZNE

143 (2016)

zeszyt 2

Ukraina, Ruś w epoce nowożytnej Instytucje i elity

ISSN 0083-4351

КУЛЬТУРНІ ПРІОРИТЕТИ «НОВОЇ ЕЛІТИ» В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ XVIII СТ.: РОДИНА ГАЛАГАНІВ

Марина Будзар

Київський університет імені Бориса Грінченка

ABSTRACT

“NEW ELITE” CULTURAL PRIORITIES IN UKRAINIAN SOCIETY IN THE 18TH CENTURY: THE GALAGAN FAMILY

The article analyzes the content of the cultural priorities of representatives of the Cossack Hetman family of the Galagans and means of implementing them in the social and spiritual life of the Left-bank Ukraine in the 18th century. The author explains the people's activity as primarily determined by their social and property status. The main areas of cultural patronage for the Galagans were religious charities, the construction and maintenance of places for worship, and art. During the time of Gregory Galagan education was the main focus of cultural patronage. At the beginning of the 18th century Ignat Galagan founded a military leader dynasty and strengthened it with property resources, as well as social and genealogical contacts through marriage. His descendants obtained European education, but in no way did they seek either a military-political or a social and community involvement.

Key words: Leftbank Ukraine, cultural priorities, petty Cossack family, “new elite,” the Galagan family

Ключові слова: Лівобережна Україна, культурні пріоритету, козацькі старшинські роди, “нова еліта”, родина Галаганів

Період в історії України, що розпочався Хмельниччиною, а завершився остаточною руйнацією української автономії, відзначений, попри інше, «соціальним переформатуванням, [...] проявом якого стало посідання козацтвом місця коронної шляхти як соціальної еліти»¹, пізніше – набуття нею статусу російського дворянства. Прагнучи наслідувати річпосполитську шляхту, козацька старшина обирала варіанти соціокультурної діяльності, що звеличували її престиж.

¹ В. Горобець *«Волимо царя східного...»: український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава*, Київ 2009, с. 52–53.

Серед численних родин лівобережного панства козацько-старшинського походження цікавою є та, чиє соціальне піднесення співпало з активізацією процесів інкорпорації, – родина Галаганів.

Підґрунтям будь-якої культурної активності представників владної еліти у соціумі свого часу є історія визначення їхнього соціально-стратифікаційного статусу. Григорій Галаган, шостий в роді, зазначав, що їхня родина «как фамилия высшего местного сословия, есть сравнительно новая»². Швидка кар'єра Гната Галагана (?–1748), вихідця з селянського стану, полковника компанійського (до 1709 р.), чигиринського (1709–1714), а потім прилуцького (1714–1739), пояснюється тим, що він був тим з числа козацької старшини, хто переорієнтувався від підтримки гетьмана Івана Мазепи на службу російській монархічній ідеї. Речі, подаровані Петром I Г. Галагану, – шабля та золота табакерка – зберігалися як реліквії у родовому помешканні в Сокиринцях³. Вже до 1728 р. Г. Галаган мав у власності 806 селянських дворів, 1732 р. підтвердив свої майнові права царською грамотою⁴, 1738 р. одружив сина Григорія Галагана (1716–1777) із Оленою (Уляною) Дунін-Борковською, онукою генерального обозного В. Дуніна-Борковського (1640–1702) та гетьмана Данила Апостола (1654–1734). 1740 р. він офіційно передав сину полковничий пернач⁵. Г. Галаган з 22-х річного віку брав участь у щонайменше чотирьох військових походах, в утриманні «Української лінії», породичався із Розумовськими, 1754 р. одруживши сина Івана Галагана (1739(?)–1789) з Катериною Дараган (1740–1823), небогою Олекси та Кирила, був членом Генеральної канцелярії (1750)⁶.

Якщо Гнат та Григорій Галагани провели у військових походах майже все життя, очолювали Прилуцький полк майже півстоліття – з 1714 до 1763 рр., то їхні нащадки – Іван Галаган та його син Григорій (1760–1808) – відбували свої військові зобов'язання не так сумлінно. І. Галаган, бунчуковий товариш, у 1763–1767 рр., «до окончательного увольнения отца правил делами Прилуцкого полка», 1784 р. отримав імперський чин надвірного радника⁷, «неизвестно, служил ли он в действительной службе или только в ней числился»⁸. Г. Галаган, діставши 12-річним звання бунчукового товариша, 1787 р. змінене на майорське, 1797 р. був остаточно звільнений від служби⁹. Петро (1792–1855) та Павло (1793–1834) були суто цивільними людьми, котрі не прагнули кар'єрного росту, єдина громадська посада, що її обіймав Павло Галаган, – почесний

² [Г. П. Галаган], *Род Галаганов: 25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве*, Киев 1896, с. 2.

³ *Ibidem*, с. 3.

⁴ В. Модзалевский, *Малороссийский родословник*, т. 1: А–Д – Галаганы, Київ 1908, с. 221–225.

⁵ В. Горобець, *Волимо царя східного...*, с. 57.

⁶ А. Лазаревский, *Галагановский фамильный архив*, «Киевская старина» 1883, т. VII, № 11, с. 461–462.

⁷ В. Модзалевский, *Малороссийский родословник*, с. 223.

⁸ [Г. П. Галаган], *Род Галаганов...*, с. 10.

⁹ В. Модзалевский, *Малороссийский родословник*, с. 224.

наглядач Козелецького повітового училища, за вислугою літ він став титулярним радником¹⁰.

Спостерігаємо зміну соціокультурних пріоритетів у родині: неписьменний Гнат, котрий буквально за два десятиріччя підкріпив статус сімейства майновим ресурсом та соціально-генеалогічними контактами, – і нащадки, освічені на європейський кшталт (Григорій вчився у Лейпцигу, його сини Петро і Павло були випускниками Гірничого інституту в Петербурзі), але без покликання до військово-політичної чи то суспільно-громадської кар'єри. Це, безумовно, вплинуло на їхню культурницьку активність.

Передусім зазначимо, що сферою культурного будівництва, де сімейство Галаганів успішно зарекомендувало себе від початку XVIII ст., було релігійне благодійництво, як-от, зведення та утримання культових споруд. Як відомо, українська старшина, прагнучи позиціонувати себе захисником православ'я, активно підтримувала цю царину.

На початку свого полковництва (до 1720 р.) Гнат Галаган патронував зведення у межах Прилуцької фортеці (з кінця XVI ст. місто входило до володінь князів Вишневецьких, до середини XVIII ст. тут зберігалися замкові укріплення)¹¹ двох культових споруд. Це церкви Преображення Господня та Миколаївська. Першу будівлю було закладено 1710 р., ще до отримання Г. Галаганом полковничого пернача, але спорудження її завершилося за його полковництва. Миколаївська церква будувалася за ініціативою нового прилуцького полковника¹².

Серед мотивів такого масштабного будівництва назвемо побожність родини Галаганів, що традиційно передавалася з покоління в покоління, і прагнення Гната Галагана, котрий отримав полковництво за призначенням «згори», у такий спосіб завоювати прихильність місцевої громади, водночас надавши Прилукам статус «вотчини». Недарма полковника було поховано у Преображенській церкві, яка межувала із двором Галаганів.

У первинному вигляді збереглася лише Преображенська церква, висотою 13,5 м. до останнього карнизу, у плані 24×25 м. Це типова для того часу хрестоподібна п'ятибанна культова споруда¹³. У 1919 р. церкву оглядав знавець стародруків С. Маслов. Він засвідчив наявність у церкві видань XVII–XVIII ст., усього перелічив 26 найменувань, серед них під № 1 – *Триодь цвітна*, видана у Львові, 1642 р., з підписом М. Сльозки¹⁴. За свідченням вченого, на мідній дощечці біля криласу зазначалося, що 19 травня 1777 р. Патріарх Константинопольський Серафим мав відправу у цій церкві, здійснив панахиду за Г. Галага-

¹⁰ Центральний державний історичний архів України у Києві (далі: ЦДАК), ф. 1475, оп. 1, спр. 1244, арк. 11.

¹¹ *Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX століття*, сост. Т.Б. Ананьєва, відп. ред. П.С. Сохань, Київ 1997, с. 89.

¹² Д. Шкоропад, О. Савон, *Прилуччина: енциклопедичний довідник*, Ніжин 2007, с. 287, 446.

¹³ М. Цапенко, *Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII веков*, Київ 1967, с. 164.

¹⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі: ІР НБУ ім. В.І. Вернадського), ф. 33, оп. 1, спр. 3599, арк. 8.

ном, його дружиною Оленою, дружиною сина Григорія Уляною та усіма рідними¹⁵. Миколаївська церква (відбудована у 1980-ті рр.) – асиметрична у плані споруда, що поєднує зальну церкву, не увінчану банею, з дзвіницею – зберегла до початку ХХ ст. неушкодженим інтер'єр, де серед вівтарних розписів зберігся портрет св. Дмитра Ростовського на повний зріст (Галагани ревно зберігали родинну легенду про спорідненість із родиною Данила Туптала)¹⁶.

Преображенська та Миколаївська церкви залишалися після Гната Галагана під патронатом родини: у заповіті його сина Григорія йдеться про 1000 «старовинних рублевиків», що їх батько залишив на реставрацію Преображенського храму¹⁷, у тій же церкві, за словами С. Маслова, збереглася плащаниця із написом про пожертву від Катерини Галаган.

Надзвичайна побожна, К. Галаган багато сил віддавала релігійному благодійництву. Як-от, К. Галаган було покладено до іпотечної кредитної установи у Москві («сохранной казны») 1000 рублів асигнаціями під відсотки для роздачі пожертвувань у Києво-Печерській Лаврі¹⁸. 3000 рублів асигнаціями було нею внесено до тієї самої установи 1820 р. на утримання храму архангела Михайла, зведеного 1822 р. у селі Мостище, центрі маєтку, успадкованому нею від Дароганів¹⁹.

У діяльності перших нащадків Г. Галагана відбулися зміни пріоритетів як у культовому будівництві, так і у розбудові приватно-родинного житла. Залишив справу опорядження власного маєтку у Прилуках (ще станом на 1888 р. родина мала у місті 1062 десятин 2225 сажень)²⁰, його син, онук і правнук перейшли до облаштування ділчих осель і, відповідно, зводили сільські церкви та культові споруди у складі житлово-господарчих комплексів села Сокиринці (зараз – Срібнянського р-ну Чернігівської обл.) та інших маєтків. Так, вже Григорій Галаган побудував у Сокиринцях дерев'яну церкву, де був похований 1777 р., а його онук Григорій, за виразом власного онука, теж Григорія, «несмотря на рассеянную жизнь, выстроил [...] в своих имениях несколько церквей, из которых одну каменную в Сокиренской усадьбе»²¹. Г. Лукомський відзначив вишуканість і ґрунтовність побудови цієї церкви св. Варвари (1803 р.?) відповідно до вимог класицизму межі ХVIII–ХІХ ст.²²

Громадсько-житлові будівлі, зведені на замовлення родини Галаганів, репрезентували спосіб життя лівобережного панства ХVIII ст.

¹⁵ Ibidem, арк. 9.

¹⁶ ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 33, оп. 1, спр. 3599, арк. 9.

¹⁷ А. Лазаревский, *Галагановский фамильный...*, с. 470.

¹⁸ ЦДІАК, ф. 1475, оп. 1, спр. 14, арк. 14–14 зв.

¹⁹ *Историко-статистическое описание Черниговской епархии*, кн. 4–5: *Женские и закрытые монастыри*, Чернигов 1873, с. 212.

²⁰ ЦДІАК, ф. 1475, оп. 1, спр. 1788, арк. 27.

²¹ [Г. П. Галаган], *Род Галаганов...*, с. 14.

²² Г. Лукомский, *Сокиринці*, «Українська художня спадщина. Хроніка-2000» 2005, вип. 63/64, Київ, с. 192–204.

Від полковничої садиби Г. Галагана у Прилуках збереглася лише відновлена у 1980-ті рр. т. зв. «кам'яниця Галагана» – полкова скарбниця. Мурована однокамерна споруда має, за традицією, підвал із численними нішами, декорована «лопатками» та парними високими фронтонами²³. Це один з небагатьох зразків громадського будівництва доби Гетьманщини, так само, як кам'яниця у складі маєтку села Покорщина (зараз – у межах міста Козелець Чернігівської обл.), придбаного на початку 1750-х рр. подружжям Дараган, Юхимом та Вірою (у дівочтві – Розумовська), у І. Покорського²⁴.

Маєток «Покорщина» в останній третині XVIII ст. став другим, окрім Сокиринців, «родинним гніздом» Галаганів. Центральна садиба маєтку Покорщина обіймала територію більше ніж у 12 дес., до якої примикала левада у 20 дес. 795 саж.²⁵ Кам'яниця у складі житлово-господарчого комплексу Покорщини – квадратна у плані триповерхова будівля (наземний, напівпідвальний, підвальний поверхи), перекрита зімкнутим склепінням. Вона має численні ніші на усіх рівнях, декорована карнизами складного профілю²⁶. Також уцілів, хоча й не відновлений, центральний дім садиби, зведений, можливо, при самому початку XIX ст. із поєднанням ознак житлового будівництва «козацької доби» та прикмет стилю «ампір»²⁷. Це виявилось, зокрема, в шестиколонному та чотирьохколонному ганках із трикутними фронтонами на центральному та парковому фасадах.

Не зберігся старовинний житловий ансамбль у маєтку Галаганів в Сокиринцях, розбудований І. Галаганом орієнтовно у 1770-ті рр. та зруйнований його внуком Павлом Галаганом для зведення пишного власницького комплексу у класицистичному стилі. За свідченням Г. Галагана, «предковський дом [...] имел некоторые принадлежности старых малороссийских домов, как например поддашье, или комнату с тремя сторонами без четвертой со стороны сада [...]»²⁸.

Як бачимо, до другої половини XVIII ст. пріоритетними для соціокультурної діяльності Галаганів стали приватно-сімейні інтереси.

Показовим явищем набуття нащадками козацької старшини статусу імперського поміщика стало збільшення у сільських маєтках кількості капел, хорів, театральних труп з селян-кріпаків. Вже І. Галаган, обравши для постійного проживання Сокиринці, започаткував тут хор з селян, функції якого зазвичай обмежувалися співами у сільській церкві. В 1770-ті рр. до маєтку завітали київські бурсаки з вертепом, а потім передали текст і нотні співи вистави цьому хору, який успішно існував до початку XX ст.²⁹ За висновком В. Шевчука, варіант

²³ М. Цапенко, *Архитектура...*, с. 98.

²⁴ ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. X, оп. 1, спр. 17759, арк. 4.

²⁵ *25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве*, под ред. А. И. Степовича, Київ 1896, с. 183.

²⁶ ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. X, оп. 1, спр. 17759, арк. 5.

²⁷ ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. X, оп. 1, спр. 17759, арк. 6.

²⁸ [Г. П. Галаган], *Род Галаганов...*, с. 16.

²⁹ *Малорусский вертеп Г. П. Галагана с предисловием П. И. Житецкого*, «Киевская старина» 1882, т. IV, № 10, с. 10.

вертепної драми, збережений у Сокиринцях, – найдосконаліший за художніми ознаками, його автор, можливо, такий собі який Йосип Обонкіон-Батя, «безумовно був вихованцем Києво-Могилянської академії та добре знав закони драматургії, які там засвоювалися [...]»³⁰.

Доля сина Івана, Григорія Галагана, унаочнює наслідки процесу не тільки правової та соціально-майнової, але й культурної інтеграції нащадків козацької старшини до імперського середовища, коли «рядом с [...] новими поняттями, проникнутими вольтерьянством, шли с другой стороны из Великороссии все привычки и образ жизни, соединенные с крепостным состоянием [...]»³¹. Він створив кріпосний оркестр, про використання якого з суто розважальною метою у 90-х рр. XVII ст. дізнаємося із змісту судової справи, розпочатої К. Галаган проти сина для позбавлення його власницьких прав заради збереження майна. Зокрема, навесні 1792 р.

[...] в первую неделю великого поста он, [...] не успев приехать в Прилуку, как [...] ночью, собрав немалое число своих музыкантов, [...] уневолил играть их чрез целую ночь, несмотря на то, что музыканты оные того самого дня быв у исповеди и готовы к принятию святых тайн [...] На другой день недели поста, приехавши в село Сокиренцы и присокупив оных музыкантов к тамошним, всего до двадцати человек, вместо жалости и воспоминания благотворений умершего отца, [...] продолжал компании с музыкою, пьянством, также пушечною и мортирною пальбою³².

Дії Г. Галагана засвідчують як європеїзацію культурних зацікавлень лівобережних панів, так і закріплення в їхній свідомості впевненості у правах володіти іншими.

Таким чином, короткий огляд форм реалізації впродовж XVIII ст. культурних пріоритетів чотирьох представників сімейства козацько-старшинського походження – Галаганів – демонструє трансформацію культурних зацікавлень старшини впродовж століття – від прагнення піднести свій рід козацького коріння до рангу владного нобілітету до бажання облаштовувати власну дідищину для приватного життя родини.

На прикладі «нової» для соціуму XVIII ст. родини Галаганів легко пересвідчитися у тому, що сутність та еволюція культурних пріоритетів представників козацько-старшинських родин обумовлювалася не лише їхнім походженням, соціально-майновим статусом, але й зміною історичного контексту, ідейно-духовного стану суспільства від останніх часів Гетьманщини першої половини XVIII ст. до остаточної перемоги імперського абсолютизму у другій його половині.

³⁰ В. Шевчук, *Муза Роксоланська, Українська література XVI–XVIII ст.*, Київ 2005, т. 2, с. 574.

³¹ [Г. П. Галаган], *Род Галаганов...*, с. 13.

³² ЦДІАК, ф. 1475, оп. 1, спр. 1180, арк. 4, 4. зв.

БІБЛІОГРАФІЯ

Джерела неопубліковані

- Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського:
ф. І, Літературні матеріали, оп. 1, спр. 95, Є. В. Галаган, Спогади про мого єдиного сина;
ф. 33, С. І. Маслов, оп. 1, спр. 3599, Опис архіву Прилуцької Преображенської церкви;
ф. X, Архів ВУАН, оп. 1, спр. 17759, Мішківська Т., Садиба «Покорщина» у м. Козелець [20–30 рр. XX ст.].
Центральний державний історичний архів України у Києві: ф. 1475, Галагани, оп. 1, спр. 14, Переписка Катерини Юхимівни Галаган з архимандритом Києво-Печерської Лаври Євгенієм;
ф. 1475, оп. 1, спр. 1244, Розпорядження міністерства народної освіти Павлу Григоровичу Галагану;
ф. 1475, оп. 1, спр. 1180, Судові справи Катерини Юхимівни Галаган;
ф. 1475, оп. 1, спр. 1788, Описи земель і плани володінь поміщика Григорія Павловича Галагана.

Джерела опубліковані

- Историко-статистическое описание Черниговской епархии*, Кн. 4–5: *Женские и закрытые монастыри*, Чернигов 1873.
Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX століття, сост. Т.Б. Ананьєва, відп. ред. П. С. Сохань, Київ 1997.
[Г. П. Галаган], *Род Галаганов: 25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве*, Киев 1896.
25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве, ред. А.И. Степовича, Київ 1896.
Лазаревский А., *Галагановский фамильный архив*, «Киевская старина» 1883, т. VII, № 11, с. 432–471.

Література

- Горобець В., *«Волимо царя східного...»: український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава*, Київ 2009.
Лукомский Г., *Сокиринці*, «Українська художня спадщина. Хроніка-2000» 2005, вип. 63/64, Київ, с. 192–204.
Малорусский вертеп Г. П. Галагана с предисловием П. И. Житецкого, «Киевская старина» 1882, т. IV, № 10, с. 1–38.
Модзалевский В., *Малороссийский родословник*, т. 1: А–Д – Галаганы, Київ 1908, с. 221–225.
Цапенко М., *Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII веков*, Київ 1967.
Шевчук В., *Муза Роксоланська, Українська література XVI–XVIII ст.*, т. 2, Київ 2005.
Шкоропад Д., Савон О., *Прилуччина: енциклопедичний довідник*, Ніжин 2007.